

Ekim ve Ekin

Aytek Soner Alpan

“Hiç kuşkusuz ödenecek bedel yüksek, ama kabullenmek zorundayız: Bu yoldan geçen ve buranın dışında bizi alabilecek, anlayabilecek artık hiç kimse olmadığı için her biri gizli ve çözülmez bir anlam içeren bir sürü işaretten kendimizi ayırt edemeyeceğiz.”

Italo Calvino, “Zor Sevdalar”dan

Sovyetler Birliği, söz konusu olduğunda akıl ister istemez hep aynı soru etrafında dolanıyor: Acaba “esas sorun” neydi? Sovyetler, artık fizik olarak ortada olmadığına göre bu sorunun meşruiyeti kuşku götürmez. Ancak her ne kadar bu soru meşru olarak görünse de etrafında dolanırken dikkatli olmak gerekiyor. Zira bu zamana kadar bu soru pek çok kez esasen sosyalizm ve kapitalizm arasındaki derin ayrımı silikleştirmeye çalışarak, sosyalizmin olmazsa olmazlarını tartışma konusu haline getirerek yanıtlandı. Troçkizmin Bolşevik gelenek ile başından beri yaşamakta olduğu kan uyuşmazlığının teorileştirilmesi neticesinde ortaya çıkmış ve Trotskiy’in “yozlaşmış işçi devleti” tezinden başlayarak, “devlet kapitalizmi” gibi fantezilere dek uzanan bürokratikleşme varyantı yanıtlar bunun bir örneği. Öte yandan -ki bu öte yan ilkinden pek de uzakta değil- Sovyetlere bakıp sosyalizmin anayurdunda piyasa mekanizmalarının olmayışına hayıflananların verdiği yanıt olan “piyasa sosyalizmi” reçeteleri de benzer bir zaafıtan türüyor. Sosyalizmi ve marksizm-leninizmi tartışmaya açmadan bu soruya yanıt verilebileceğini düşünmeyenlerin yanıtları böyle oluyor. Üstelik bu yanıtlar, sosyalizmin tarihsel olarak zayıf temeller üzerinde inşa edildiğine ve içsel olarak yıkıma dönük işleyen çarkları olduğuna ya da başka bir deyişle onu ileriye götürecek içsel dinamizmi üretecek mekanizmalardan ontolojik olarak yoksunluğuna işaret ediyor.

Tabii insanlığın söylemiş olduğu en güzel türkünün büyük bir gürültü ile ve büyük bir gericilik döneminin açılışının simgesi olarak son bulmuş olması karşısında aklın isyanı bu soru ile sınırlı kalmıyor. Akılları meşgul eden bir diğer soru(n) şudur: “Kırılma” ne zaman gerçekleşti? Diğer soruyu olduğu gibi bu soruyu da, Ekim Devrimi ve sosyalist kuruluşu “insanlığın söylediği en güzel türkü” olarak görmeyenler de soruyor. İlginçtir ki Ekim’in ve kuruluşun devrimci coşkusunu paylaşanların önemli bir bölümüyle onda tarihsel iflaslarını görenlerin bu soruya yanıtları ortaklaşıyor. Verilen yanıt, en fazla kuruluş sürecinin kritik dönemeçlerinin altında imzası bulunan Stalin’e işaret ediyor. Farklı biçimlerde gerekçelendirilse de çözülüşün günahı kuruluşu yükleniyor: Kurulmasaydı çözülmezdi! Bu yaklaşımın marksizm ile dertlerini halledip, bu defteri bir türlü kapatmayanlar tarafından (örneğin Wallerstein) “kurulmasaydı da bir şey değişmezdi”ye dek vardırıldığını ve Sovyetlerin kendisinin arızî ve önemsiz bir tarihsel kırılma olarak gösterildiğini dahi görüyoruz.

Şurası açık ki bu sorulara verilen benzer yanıtlar bir çeşit kolaycılıkla malûdür. Bu sorulara siyasî açıdan anlamlı yanıtlar bulmanın yolu da bellidir. Sovyetler Birliği'ni emperyalizm karşısında soluksuz bırakan dinamikler, Sovyet tarihinin bütünü içinde incelenmeli; bu dinamikler fatura kesme merakı ile değil, tarihsel bağlamın üzerinden atlamadan devrimci bir tarzda ele alınmalıdır. Devrimci tarz nedir? Devrimci tarz, Ekim'in olanak ve kısıtlarını ele alıp bu olanak ve kısıtlarla kendi sosyalist kuruluş pratiğimiz için çok boyutlu bir hesaplaşma içine girilmesidir. İnkâra düşmeden, tarihsizleştirmeden...

Bu çalışmada böyle bir hesaplaşma yapmaya çalışıyoruz sosyalizmin kuruluş pratiğinde özel bir alana yoğunlaşarak: Kültürel politika ve onun vazgeçilmez ögesi olarak entelektüeller. Sovyetler Birliği'nin çözülüşü tartışmalarına şöyle bir göz atanlar Aganbegyan, Zaslavskaya, Butenko gibi Bilimler Akademisi'nin pek değerli (!) üyelerinin ölçsüz piyasa övgücülüğü ve antisovyetizmi karşısında hayrete düşebilir, Yakovlev gibi Sovyet yönetiminin en "mürekkep yalamış" isimlerinin parti nosyonuna, leninizme ve sosyalizmin ilkelerine hatta sosyalizmin nesnel kazanımlarına dahi açıkça düşmanlık yaptığı satırları okurken sınırlarına hâkim olamayabilir. Ancak her durumda düşünülmesi gereken nokta Sovyet entelektüellerine ne olduğu, daha doğrusu Sovyet kültüründe meydanın neden üç beş kapitalizm aşığı çapulcuya kaldığıdır. Zira sosyalizmin hangi aşamasında bulunduğu, komünizme ne zaman geçileceğinin tartışıldığı bir ortamda bu tip seslerin çıkıyor olması dahi bir anomaliyken, bu seslerden başka seslerin duyulmaz hale gelmiş olması fazlasıyla düşündürücüdür. Zaten Sovyet tarihi, düşündürücü olan olumlu ve olumsuz pek çok unsuru bir arada barındıran bir deneyim yumağı görünümündedir hâlâ.

Biz bu deneyim yumağında bir ipin ucunu birazcık olsun belirginleştirmeye çalışacağız. Bolşevik geleneğin "doğum lekeleri"nin, bu gelenek içinde meydana gelen kopuşların önce bir siyasi hareketin, sonra da sosyalist devletin kültüre ve aydınlara yaklaşımında ve en büyük kuruluş pratiğinde ne gibi etkiler bıraktığını incelemeye çalışırken, diğer yandan da yukarıda kısaca andığımız antisovyet, antikomünist tezlere geri dönerek onlarla hesaplaşmayı deneyeceğiz. Okuru baştan uyarmak için şunu söylemeliyiz: Bu çalışma, Garbaçov dönemini derinlemesine analiz etmiyor ancak sadece bu döneme değinilerde bulunuyor. Çünkü Garbaçov döneminin somut gelişmelerinin ana hatlarıyla ele alınması, örneğin Perestroyka'nın Sovyet aydını üzerine etkisinin incelenmesi ayrı bir çalışmanın konusu olabilecek çaptadır. Ancak okur, Garbaçovculuğun Sovyet yönetimine nasıl sızdığının ipuçlarını sanıyoruz ki yazımızda bulabilecektir.

Bolşevizm ve entelijansiya: Ekim öncesinden sonrasına süreklilik ve kopuş

Bolşevizm, Rusya'da kendi geleneğini inşa etti.

Bu geleneği inşa ederken göze çarpan en ciddi husus zaman zaman gevşeyen ama muhakkak bir ölçüde muhafaza edilen "izolasyonist" tarzıdır. Eğer Lenin ve Martov arasındaki husumetin gerçekten yalnızca parti üyeliğinin tanımına dair olduğuna inanmıyorsak, Lenin'in inşasına girişmek için kollarını sıvadığı partiyi var olan geleneklerden "başka bir yerde" konumlandırmak istemesine şaşmamamız gerekir. Lenin, 1900'lerin başında da, devrimin öngününde de *Ne Yapmalı'nın* girişine almış olduğu Lassalle'in Marx'a yazmış olduğu pasajda söylediğine yürekten bağlıdır: "[...B]ir parti kendisini arındırarak güçlendirir."

Lenin'in ve giderek Bolşevik hareketin entelektüellere yaklaşımı da bu bakış açısının türevidir. "*Bolşevikler, Rus entelijansiyasının has çocukları saymıyorlardı kendilerini*"¹ 1840'lı ve 1860'lı entelijansiya ve eğer tarif edilecek olursa 1890'lı kuşaklarından kopuş anlamına da gelen Bolşevik geleneğin önceliği, devrimci mücadele içinde kendi entelektüel potansiyelini yaratmak ve bu potansiyeli harekete geçirmektir. Aslında Rus entelijansiyasının 19. yüzyılda yaratmış

¹ Boris Kagarlitski, *Düşünen Sazlık - 1917'den Günümüze Sovyet Devleti ve Entelektüeller*, İstanbul, Metis, 1991, sf. 64

olduğu gelenekten kopan ya da kopmaya çalışan yalnızca bolşevikler değildir. Entelijansiyanın kendisi de 1905'teki başarısız girişimin ertesinde söz konusu geleneği terk etmeye meyillidir.

“Entelijansiya'nın böylesine kaba ve patırtıcı bir biçimde burjuvalaşması, halkın 1905'teki dikkafahlığı ve saygısızlığı yüzünden kendisine verdiği acıların intikamıydı.”²

Lenin'in “Napolyon mareşallerini karılarından ayırmıştı; oysa beni Lenin'den hiç kimse ayıramaz” diyen ve Rus entelijansiyasının tipik bir üyesi olan Plehanov'dan gözünü kırpmadan kopması yine bizim ilgilendiğimiz mesele açısından önemlidir. Bolşevikler, devrim sürecinde, aşmış oldukları sol entelijansiyayı kapsamak konusunda aceleci bir profil çizmemektedir. Söz konusu olan Lenin'in kendi “hocası” da olsa... Lenin için Rusya'nın canlı sol entelijansiyası kimi zaman sertçe müdahale edilen, zaman zaman pohpohlanan ama sürekli sosyalist politika ile arasındaki mesafe tarif edilmesi gereken bir *nesne* görünümündedir. 1904 yılında *Adımlar*'ını yazarken Bogdanov ile dost olan, 1908 yılında Bogdanov'un proletarya vurgusu ile rafine edilmiş ve üstelik Rus entelijansiyası içinden taraftar toplamaya başlayan monizmine karşı *Materyalizm ve Ampiryokritisizm*'i kaleme alan ve bu grubun Gorkiy'in yazlık evinde düzenlediği toplantılara katılmayı ilkesel biçimde reddeden Lenin bunu yapmaktadır. Gorkiy'e Bogdanovcularla olan temaslarını ne yönde sınırlandırması gerektiğine ilişkin mektuplar yazıp, kimi zaman Gorkiy'i azarlayıp kimi zaman ondan özür dilerken de. 1908 yılında yaptığı tüm yazışmaları Gorkiy ve Lunaçarskiy ile yapmış olması tesadüf değildir. Bu yazışmalardan birinde Lenin'in kendisinden ve bolşeviklerden “sıradan marksistler” diyerek bahsetmesi ve kendilerini “entelijansiyadan” ayırması dikkat çekmeye çalıştığımız nokta açısından kritiktir. “Sıradan bir marksist” olan Lenin, ampiryomonizmin topladığı taraftar grubunu dağıtmaya, bu toplama siyasî olarak etkisizleştirmeye Bolşevikler için de faydalı olacak isimleri bu gruptan koparmaya çalışmaktadır. Devrim öncesinde felsefe alanında iddialı görünen menşevik Bogdanovcu Yüşkeviç'in sempozyum davetine yazdığı bir satırlık “marksizmin sulandırılmasına katılamam” mektubu ile Gorkiy'le yaptıkları sayfalar dolusu yazışmalar bu şekilde anlaşılabilir.³ Bu esnada Bolşevik hareket, kendi içinden entelektüeller çıkarmaya başlamıştır. Mesela “Parti'nin sevgilisi” Buharin'in Bolşevik saflarda yerini alması ve Sovyet entelijansiyasına yaptığı hızlı giriş yine bu dönemdedir.

Bolşevikleri bu tarz bir korumacılıkla tanımlamak bu geleneğe haksızlık mı? Öyle olmadığı kanaatindeyiz. Çünkü Lenin 1905 yılında Novaya Jizn'de yayınlanan meşhur “*Parti Örgütü ve Parti Edebiyatı*”nda “kahrolsun partisiz yazarlar”⁴ derken pek de kapsayıcı değildir. Konu hakkında oldukça ikirciksiz olan Lenin şöyle söylemektedir:

“Edebiyat, proletaryanın ortak davasının bir parçası haline gelmeli, bütün proletaryanın tüm siyasî olarak bilinçli öncüleri tarafından harekete geçirilen o tek ve büyük sosyal demokrat mekanizmanın “bir çarkı ve vidası” olmalıdır.”⁵

Yazıldıktan sonra uzunca bir süre ciddi yankı getirmeyen bu pasaj, pasajı okudukça uykuları kaçan gerici sanatçı ve bilim insanı tarafından Bolşeviklerin kültürel alandaki ezeli politikasıymış gibi gösterildi. Bu pasaj, Bolşeviklerin temel politikası olmasa da sanata ve daha

² Leon Troçki, *Edebiyat ve Devrim*, İstanbul, Kabcacı Yayınevi, 1989, sf. 14.

³ Çok yakın bir tarihte basılmış olan Lenin biyografilerinden birini kaleme alan Christopher Read, Lenin'in Gorkiy'e olan sempatisinin esas olarak Gorkiy'in maddi kaynaklara ulaşmadaki rahatlığı olarak sunmaktadır. (Bkz. Christopher Read, *Lenin*, Routledge, Londra, 2005) Bu yaklaşımın, dönemin siyasî nirengi noktalarını hesaba kattığını söylemek pek de mümkün değil.

⁴ Söz konusu metinde nasıl bir Rusça ifade kullanılıyor bilmiyoruz. Ancak Türkçe'ye yapılan çevirilerin İngilizce'den yapıldığını biliyoruz. İngilizce metinde Türkçe'ye “partisiz” diye çevrilen ifadenin “non-partisan” olduğunu görüyoruz. Bunun daha doğru çevirisi sanıyoruz ki “tarafsız” olmalıdır.

⁵ V. İ. Lenin, “Party Organization and Party Literature”, *Collected Works* (4. İngilizce Baskı), c. 10, Progress Publishers, Moskova, 1972 içinde sf. 45

Carr, Lenin bu cümleleri sarf ederken bolşeviklerin edebiyat üzerinde bir tekel kurmaya ne güçleri ne de istekleri olduğunu söylüyor. E. H. Carr, *History of Soviet Russia - Socialism in One Country 1924-1926*, Londra, 1970, sf. 57

genel anlamıyla kültüre “araçsalcı” bakışlarını resmetmesi açısından önemlidir. Buraya bir parantez açarak Lenin’in bu kısa makalesi üzerinde koparılan fırtınanın yersizliğine ilişkin birkaç söz söylemek gerekiyor. Lenin, Rusya’da sonsuz sayıda dinamik üretebilecek kadar geniş ve zengin bir ülkede iktidara talip bir hareketin lideridir ve bu ülkede çok yakın zamanda tümüyle sönmülmemiş büyük bir devrimci kalkışma gerçekleşmiş, ileride sosyalist devletin zeminini oluşturacak Sovyetler kurulmaya başlanmıştır. Böyle bir atmosferde, kimse kusura bakmasın, siyasi bir hareketin lideri, siyasi öncelikleri ön sıraya yazdığı için suçlanamaz. Böyle bir atmosferde siyasetçiye başka önceliklerin olduğunu göstermek, kimi zaman da dayatmak entelektüellerin görevidir diyelim ve parantezi kapatalım. Araçsalcılık diyorduk... Bolşeviklerin kültüre bakarken geliştirdikleri araçsalcı tavra kaynak olarak pek çok unsur gösterilebilir ve mesele marksizmin bütüncülüğüne ve indirgemeciliğine kadar getirilebilir de, bizce bu yaklaşımın kökleri başka yerde aranmalıdır. Söz konusu yaklaşımı tetikleyen esas unsur insanlığın geleceğine olan marksist iyimserlik ve güvendir.

Ekim’in hemen ertesinde kendisine Petrograd’ı boşaltma hazırlıkları içindeyken “tüm şehri havaya uçurma” önerisinde bulunan işçiye Trotskiy sorar: “Petrograd’a üzülmez misin?” İşçinin yanıtı Trotskiy’de büyük hayranlık uyandıracaktır: “Hayıflanacak ne var! Döndüğümüzde daha iyisini inşa ederiz!” Kendi yaratıcılıklarına güvenen bolşevikler, yıkmaktan çekinmiyorlardı. Devrim hedefi ile yola çıkan bolşeviklerin kültüre bakışlarını da teorilerine içsel hale gelmiş olan yıkmak-kurmak diyalektiği şekillendiriyordu. Bolşevizmin “kurabilme” yeteneğini “yıkabilme” potansiyeli belirliyordu. Schumpeter’den ödünç alıp içeriğini değiştireceğimiz, Kagarlitski’nin de farkında olmadan kullandığı “yaratıcı yıkım” kavramı sanıyoruz ki işlevsel olacaktır.

Ancak bolşeviklerin yıktıkları yalnızca Rusya’daki kapitalist düzen olmuştur. “Yaratıcı yıkım” o denli tutku ile savunulmuştur ki “geçmiş”ten kopuşta “en sol” programın bolşeviklerin programı olduğu devrimci sürecin herhangi bir momentinde tartışmaya dahi açılmamıştır. Bolşevikler, tarihlerinin hiçbir evresinde, aşamalı bir programa sahipken bile, “kopuş alerjisi” göstermemişlerdir. Nisan Devrimi’nin Lenin’i ile İki Taktik’in Lenin’i arasında Çin Seddi olmamasını sağlayan da bizim burada yaratıcı yıkım olarak kodladığımız kopuşçuluktur. Marksizmin, Lenin’in adı ile birlikte anılır hale gelmesine şaşmamak gerekir. Zira gelişkin bir düşünce olarak bolşevizm (leninizm), bu kopuşçu yanlarını dengelemeden ama diyalektik anlamda sürekliliği de inkâr etmeyerek hayat bulmuştur. Lenin’in 1920’de kültürle ilişkili bir tartışmaya dair söylemiş olduğu şu sözler, ne demek istediğimizi gayet net biçimde anlatıyor:

“Marksizm, tarihsel anlamını devrimci proletaryanın ideolojisi olarak kazandı, çünkü burjuva çağın değerli kazanımlarını inkâr etmek şöyle dursun; aksine iki bin yıldan fazla süredir insan düşüncesi ve kültürünün ürettiği hangi değer varsa onu özümledi ve yeniden biçimlendirdi.”⁶

Devrim öncesi bolşeviklerin tutumları genel hatları ile bu şekilde özetlenebilecekken entelijansiyanın konum ve yaklaşımı nasıldı?

Rus entelijansiyası, hiç kuşku yok ki Avrupalı muadilleri ile kıyaslandığında sosyalist siyasetle kurdukları ilişki için olumlu bir zemin hazırlayacak, hatta idealize edilebilecek kimi özelliklere sahipti.

“[...]Rus aydını toplumsal eyleme sınıksız bağlıyor. Özetle yüksek eğitim düzeyi, çoğunlukla soylu köken ve entelektüel parlaklık, alçakgönüllü bir adanmışlık ve halkçılıkla eşleşiyor. Derinliği engellemeyen bir pratik dönüştürme tutkusunu,

⁶ V. İ. Lenin, “On Proletarian Culture”, *Collected Works*, c.31, sf. 316. Lenin’in burada yaptığı tanımlama aslında aşırı-kopuşçu ve Bogdanovcu “Proletkült” akımına karşıdır. Bu tanımlama da Proletkült’ün akıbeti üzerine hazırladığı taslağın 4. maddesidir. Proletkült’e aşağıda yeniden değinilecek.

gerektiğinde gözükara biçimlere bürünebiliyor. Bütün bunlar Rus entelektüelini entelijansiya yapan özelliklerdir.”⁷

19. yüzyılın farklı aydın kuşakları Rusya’da büyük dönüşümlerin başrol oyuncusu olmuş, Rus devriminin mimarı olan bolşevikler bu zemin üzerinde yeşermiştir. Bolşevikler, entelijansiyanın kimi karakteristiklerini (örneğin aracılık) siyasal ve örgütsel düzleme büyük oranda Lenin’in dehası sayesinde tahvil etmişler ve marksizm için yaşam kanalları açmayı becermişlerdir. Bu yeniden tanımlama esnasında da doğal bir süreç işlemiş ve bolşeviklerle entelijansiya arasındaki mesafe artmıştır. Artan mesafeyi kapatmak, kâh bolşevik gelenek içinden yetişen, kâh bolşeviklerin eski gelenekten devşirdikleri aydınlar *aracılığıyla* kapanmıştır. Rus aydını özellikle çarlığa karşı mücadele içinde, çarlığa duyduğu nefret üzerinden “sosyalizm”e ulaşmıştır. Ancak meselemizin düğüm noktasını da burasının oluşturduğunu düşünüyoruz.

Rus entelijansiyanın ulaşmış olduğu sosyalizm nasıl bir sosyalizmdi? Meşçeryakov, Rus aydınının “bayraklarına sosyalizm sözcüğünü işlediğini” söylüyor ve sonrasında Rus aydınının sosyalizm tahayyülünü anlatıyor:

“Ama büyük çoğunluk ‘sosyalizm’i salt kendilerine özgü tarzda ‘entelijansiya’ tarzında yorumladılar. Sosyalizmi çok uzak bir geleceğe özgü bir şey diye düşlediler; onu, tıpkı karla kaplı Alp tepelerinin uzaktan bakıldığında göze çarpan bakir saflığı gibi güzel, göz kamaştırıcı bir ölçüde beyaz ve saf olarak gördüler.”⁸

Rus aydınının sosyalizm tahayyülü Alp tepelerinin uzaktan izlendiği zaman uyandırdığı dinginliktir. Sosyalizm bir toplumsal program olmanın yanı sıra, uzun mücadele sonucunda elde edilen mükâfattır da. Bolşevikler Rus aydınına, ne böyle bir mükâfat, ne de böyle bir dinginlik vaat etmemişlerdir. Lenin, devrimci süreçte görüşlerini “kötümser” yönde birkaç kez revize ettiyse de, onda kuruluş sürecinin sancısız olabileceğine dönük en ufak bir belirti bulmak mümkün değildir. Öyle ki sosyalizmde sınıfların varlığını koruyacağına, dolayısıyla sınıflar mücadelesinin devam edeceğine ilişkin marksist vurgusunun Rus aydını tarafından pek de cazip bulunmadığını tahmin edebiliyoruz. Devrimle problem yaşamayan bir aydın olan Stanislavskiy Şubat Devrimi’nden sonra neler hissettiğini otobiyografisinde şu şekilde anlatmaktadır:

“Bir ara karanlıkta rahipleştiğimi hissettim, şu düşünceler uyandı kafamda: ‘Onlar orada ateş ediyorlar, bizler görevimize koşuyoruz; o kiliseye, ben tiyatroya; o, ruh dinginliği arayanlar için dua etmeye, ben de bu dinginliği sanat yoluyla yaratmaya.’”⁹

Bu mesele, bolşeviklerle entelijansiyanın sosyalizme ilişkin tarifleri arasındaki farklar, devrim sonrasında ifadesini esas olarak Ekim Devrimi ve İç Savaş’ta bulmuştur. Ekim Devrimi, adı üzerinde, devrimdir ve tarihin uzun süreden bu yana gördüğü en büyük kopuşun cismanı halidir. Kopuşun büyüklüğü ve onu önceleyen olaylar tabir-i caizse Rus aydınının “ruhunu örselemiştir.” Yukarıda Stanislavski’den aktardığımız pasaj da bu örselemenin boyutlarını resmeder niteliktedir. 1905’ten beri durulmak bilmeyen Rus toprağı (başarısız devrim, karşı devrim yılları, Cihan Harbi ve ardından 1917’nin çifte devrimleri), aynı zamanda entelijansiya için altındaki toprağın kaydığı endişesi yaratmıştır. Rus aydını, yukarıda bahsettiğimiz ve onun şekillenmesinde büyük rol oynayan genetik mirası uyarınca iki devrim arasında dengeler inşa etmeye çalışmıştır. Olası dengelere karşı mücadele eden, Rus aydınının peşinden koştuğu dengelerin asla kurulamayacağına farkında olanlar bolşeviklerdir. Trotskiy, “*sanat her büyük çağın başlangıcında olduğu gibi, burada da ürkütücü bir çaresizlik göstermiştir*”¹⁰ demektedir: “*Kutsal fedakarlığın gereğini yapamayan ve aslında da bunun için elverişsiz olan şairler,*

⁷ Metin Çulhaoğlu, *Binyılın Eşiğinde Marksizm ve Türkiye Solu*, İstanbul, Sarmal Yayınları, 1997, sf. 25

⁸ Meşçeryakov’dan aktaran Kagarlitski, a.g.e., sf. 63

⁹ Konstantin Stanislavski, *Sanat Yaşamım*, İstanbul, Can Yayınları, 1992, sf. 458

¹⁰ Troçki, a.g.e., sf. 16.

beklenebileceği gibi, yeryüzünün bütün önemsiz çocukları içinde en önemsizi olduklarını kanıtladılar.” Önemsiz çocuklar olarak Rus aydınları, devrimin bekledikleri dinginliği sağlamada başarılı olup olamayacağını gözlemek için bir süre tanımışlardır. Devrime karşı entelijasiyanın tepkisi mutlak suskunluktur. Trotskiy’in söz ettiği bu çaresizlik, muazzam bir suskunluk ile kendisini göstermiştir. Devrimci süreçte ve devrim esnasında susmayanlar elbette vardır, ancak bu seslerin zayıflığı ne Rus geleneği ne de bu olayın sahip olduğu dünya-tarihsel önemi ile mukayese edilebilecek durumdaydı. Trotskiy bir adım daha ileri giderek, bu durumu tam da devrimin dünya-tarihsel önemine ve entelijansiyanın bu süreci inkâr etme eğilimine dayandırmaktadır. Ekim Devrimi, Rusya’da kapitalist sınıfın ve üretim ilişkilerinin değil, entelijansiyanın da “kesin yenilgisi” anlamına geliyordu: Ekim Devrimi’nin dışında kalanlar hiçliğe indirgeniyordu. Öyle ya da böyle devrimle ilişkilenenlerin kurduğu bağ ise kuşku yandırmaktadır.

“[...B]unlar Sovyet portreleri yapıyorlar ve aralarında zaman zaman büyük sanatçılara da rastlanabiliyor. Deneye, tekniğe, her şeye sahipler. Gene de, portreler asıllarına benzemiyor. Neden? Çünkü sanatçının konusuyla içsel ilgisi, ruhsal bir akrabalığı yok; Akademi için bir sürahiyi, bir laleyi nasıl çizerse, bir Rus ya da Alman Bolşevik’ini de öyle çiziyor, hatta daha ilgisizce belki de”¹¹

Gorkiy, hayatının son yıllarında devrim öncesi döneme ve devrimci güçlerin dışındaki toplumsal kesimlere, sınıflar mücadelesinin gri bölgelerine dair yazmış ve son romanı olan “Klim Samgin’in Yaşamı”nda¹² Rus entelijansiyanının öyküsünü ele almıştır. Lukacs, Gorkiy’in bu çalışmasını değerlendirirken okurun dikkatini Gorkiy’in kahramanlarından birini şu şekilde konuşturmasına çekmekte ve Gorkiy’in niyetini şöyle değerlendirmektedir:

“Her soruya verilecek iki karşılık vardır, Samgin: Biri evet, öteki hayır. Sen bir üçüncüsünü icat etmek ister gibisin. Çok kimse ister bunu, ama bugüne kadar kimse bulamadı.’

“Gorki burada şaşırtıcı, dâhice bir vuruşla, Klim Samgin’in tamamen bireysel, kişisel yazgısında, Rus aydınlarının büyük bir kesiminin devrimle karşı-devrim, burjuvazi’yle proletarya arasında bir ‘üçüncü yol’ bulmak için umutsuzca çabalayışlarını gözler önüne sermek ister.”¹³

Bu kadar mı? Elbette değil... Eski kuşaklar bu şekilde ilgisiz kalırlarken, beklerlerken, devrimin ateşi ile dövülmüş yeni kuşaklar yetişmekteydi. Marksistler miydi? Pek değil. Leninistler miydi? Hayır. Bu genç kuşak aydınlar, devrimle doğmuşlar, devrime sempati duymuşlar ve devrime “yol arkadaşlığı” yapmışlardır. Hatta bir bölümü, Trotskiy’e göre “devrim aracılığıyla edebiyata ulaşmıştır”. Ancak siyasal kaleydoskopun dönüşüne bağlı olarak hep devrimden uzaklaşma, ondan kopma potansiyelini bağrırlarında taşımışlardır. Bu durum onların yapmış oldukları öncü denemelerin kıymetini azaltmamaktadır. Bu kuşak da olmasa Ekim Devrimi, entelijansiya tarafından bir “sessizlik komplosu” ile karşılaştı denilebilirdi. Eski kuşak içinden taraftarlar bulsalar da özellikle genç kuşak arasında geçmişi tümenden reddetmeyi amaçlayan fütüristler ve proletkültçülerden tutun da formalistlere ve diğer taraftan açıkça gerici olarak adlandırabileceğimiz, mistisizm üreten sanatçılara rastlanmaktadır. Dünyada genel olarak tersine yüzü faşizme dönük fütüristler, belki de salt Mayakovskiy’den kaynaklanan bir biçimde Rusya’da devrimle uyumlu bir çizgi benimsemişlerdir. Devrim sonrasının suskun sokaklarında

¹¹ A.g.e., sf. 29.

Lunaçarskiy, bu noktalarda genel olarak Trotskiy’in aksi yönde bir görüş beyan etmektedir. Ona göre entelijansiyanın sessizliğinin sebebi fizik koşulların yetersizliği ve kendilerinin devrime adanmışlıklarıdır. Trotskiy ise Lunaçarskiy tarafından öne sürülen bu iki nedeni de mazaret olarak görüp reddetmektedir.

¹² “Klim Samgin’in Yaşamı” Evrensel Basım Yayın tarafından Türkçe’ye çok yakın bir tarihte kazandırıldı.

¹³ Georg Lukacs, *Avrupa Gerçekçiliği – Balzac-Stendal-Zola-Tolstoy-Gorki ve Diğerleri*, İstanbul, Payel Yayınları, 1987, sf. 310-311

fütüristlerin naralarının yankılanması hiç de şaşırtıcı olmamıştır. Üstelik Rus fütürizmi yalnızca devrime yüzünü dönmekle kalmamıştır, fütürizmin dünyadaki en yetkin örneklerini ilham aldığı İtalyan fütürizmi ile birlikte sunmuştur.¹⁴ Bizim buradaki amacımız devrim sonrası sanat akımlarının tahlili olmadığı için, fütürizme ilişkin söyleyeceklerimizi burada kesiyoruz. Ancak bu dönem için üzerinden atlayamayacağımız bir akım ve *örgüt* Proletkült'tür. O halde Proletkült'ün öyküsüne kısaca değinelim.

Proletkült, RAPP ve Sosyalist Gerçekçilik

Bolşeviklerin iktidarı almaları üzerinden yirmi dört saat geçmeden Lenin'in talimatıyla Halk Komiserleri Konseyi kurulmuş ve bu konseyde eğitim ve kültürden sorumlu olan Eğitim İşleri Halk Komiserliği'ne Lunaçarskiy atanmıştır. Lunaçarskiy, bolşevik aydınlar içerisinde en nevi şahsına münhasır olanlardan bir tanesidir. O denli ki sürgünde olduğu yıllarda Paris'te geçimini sağlayabilmek için bir park açmış, parkın adını da kendi isminden hareketle "lunapark" koymuştur. Yukarıda aktardığımız Bogdanov çevresinde toplanan ve Lenin'den okkalı bir cevap alan grubun içerisinde Lunaçarskiy de vardır. Ancak Lenin tarafından gözden çıkarılmayan bir isim olarak Lunaçarskiy'in yolu bolşevikler ile Ekim öncesinde yeniden kesişmiştir. Proletkült, Bogdanov tarafından Ekim Devrimi'nin hemen öncesinde kurulmuş ve Lunaçarskiy'in eğitim sekreterliği döneminde tüm Rusya'da örgütlenme faaliyeti yürütmüştür. Bogdanov'a göre proletarya yalnızca iktisadî ve siyasî alanlarda egemenliğini kurarsa, söz konusu yaklaşım eksikli kalacaktır. Proletaryanın zaferini tamama erdirebilmesi için kültürel alanda da egemenliğini tesis etmesi gerekmektedir. İktisadî alanda sendikalar, siyasi alanda komünist partisi söz konusu egemenlik tesisinin araçları iken proletaryanın kültürel alanda egemenliğini sağlayabilmesi için kendi özerk örgütlenmesine ihtiyacı vardır. İşte bu özerk örgüt *Proletarskaya Kultura*, yani Proletkült'tür. Proletarya sanatının inşa örgütü olan Proletkült, kültür ve sanattan diğer sınıfların unsurlarının ayıklanmasını, yeni ve saf bir proletarya kültürü ve sanatı yaratılmasını savunmaktadır. 1917-1920 yılları arasında Proletkült, Eğitim İşleri Halk Komiserliği eliyle örgütlenmiş, fakat kendi kurumsal yapısının özerkliği konusunda ısrarcı olmuştur. 1920 yılına gelindiğinde, Proletkült yüz bine yaklaşan üyesi ve bünyesinde bizzat işçiler tarafından çıkarılan onlarca sanat dergisi ile tarihte eşi rastlanmamış bir örgütlenme görünümündeydi. Proletkült'e bolşevik cenahtan iki temel itiraz yöneltilmiştir. Bunlardan biri o dönemde kendisini bolşevizmin sınırları içinde ifade eden Trotskiy'den gelmiştir. Trotskiy'in eleştirisi Proletkült'ün teorik çerçevesine dairdir. Trotskiy'e göre "Her sınıfın kendi kültürü vardır." önermesi doğrudur, ancak bu önermeyi proletaryanın devrimci iktidarı için yeniden ele almak gerekmektedir. Zira kendi kendisini mutlaklaştırmadan ortadan kaldırmaya yönelik bir siyasi yapı olan proletarya diktatörlüğü böyle bir kültürün ortaya çıkmasını sağlayacak zamanı sunamayacak kadar geçici olacaktır. Proletarya'nın burjuvazi gibi kendi kültürünü yaratması gerektiğine dönük tezin proletarya ve burjuvazinin tarihsel yazgılarının aynı olacağını öngören bir anlayışın ürünü olduğunu söyler Trotskiy. Proletaryanın zorlu bir tırmanışı vardır ve öncelik bu tırmanıştır.

Diğer itirazın sahibi ise Lenin'dir. Lenin'in itirazı ise çift yönlüdür. Proletkült yöneticilerinin Ekim Devrimi'nin onlara yüklediği görevler ile kendi ilkeleri çeliştiğinde saklandıkları özerklik sığınağı Lenin'i rahatsız etmektedir. Kültürel alanın bütünüyle, bağımsız ve marksizm ve bolşevik ilkelerle mesafesi zaman zaman çok tartışmalı hale gelen kişilerce yönetilen bir örgüte terk edilmesi büyük bir tehlikeyi bağrında taşımaktaydı. Kaldı ki Lenin'e göre kültürün sınıf karakteri onun kümülatif olmasının önüne peşinen bir engel çıkarmamaktadır. Proletarya

¹⁴ Trotskiy'in bu konuya getirdiği yorum gerçekten etkileyicidir. Trotskiy, Rus ve İtalyan fütürizmini değerlendirirken eşitsiz gelişimi oldukça yetkin biçimde kullanmaktadır:

"Tarihte birkaç kez yinelenen bir olgu, bir kez daha görülmüyordu: Herhangi bir kültür düzeyine ulaşamamış geri ülkeler, ileri ülkelerin gerçekleştirdiklerini kendi ideolojilerinde daha büyük bir güç ve parlaklıkla yansıtıyorlardı. 18. ve 19. yüzyılların Alman düşüncesi, İngiltere'nin ekonomik, Fransa'nın da politik başarılarını yansıtmıştı, aynı şekilde, fütürizm en parlak anlatımını Amerika ya da Almanya'da değil de, İtalya ve Rusya'da buluyordu." Troçki, a.g.e., sf.104

kültürünü olmasa bile proletarya için kültürü inşa ederken, insanlığın bütün birikiminin içerilmesi gerekmektedir. İşte bu nedenle Lenin, Proletkült'ün Eğitim İşleri Halk Komiserliği'ne bağlanması teklifini sunacaktır.

Bu esnada bolşeviklerin "ideoloji" kavramına bakışları da değişmektedir. Bogdanov ve diğer Proletkült yöneticilerinin özerklik konusundaki ısrarları Proletkült'ün 1920'de tasfiyesi ile sonuçlanmıştır. 1920'lerin ortalarına değin Proletkült'ün yöneticilerinin salvarını ve yeni arayışlarını görüyoruz. Ancak bunlar sonuçsuz kalmıştır. Zira Proletkült'ün tasfiyesinde bir diğer etken ise dönemin siyasi atmosferidir. NEP döneminde "ileri sıçramak için atılan geri adım"dan kültür alanındaki işçi sınıfı ve işçileşme vurgusu da nasibini almıştır. Bu arada ilginç bir noktaya dikkat çekmek istiyoruz: Bolşeviklerin içinden çıkan en köylücü kadro olan Buharin, Proletkült tartışmalarında tercihini "proletarya kültürü"nden yana kullanmıştır.

Özgün bir örgütlenme deneyimi olarak Proletkült, arkasında pek çok teorik ve pratik tartışma bırakmıştır. Burada kanımızca bolşeviklerin hatası, hem siyasi hem de teorik kusurları bulunan Proletkült'ün yerine yeni bir alternatif örgütlenme yaratamamış olmalarıdır. Bolşevikler tasarruf haklarını kullanmışlar, ancak arkasından gelmesi gereken adımı atmamışlardır. Proletarya diktatörlüğünün plebyen zemininin dönüştürülmesi ve "sosyalist kültür"ün yüksek bir aydın tabakanın üretimine terk edilmemesi için Proletkült'ün sağladığı zemin hazır fırsatlar barındırmasa dahi kullanışlıdır. Bu fırsat değerlendirilememiştir. Değerlendirilemeyen bu fırsatın sonraki döneme bıraktığı miras, bolşevikler ve "kültür alanının ihyası" ihalesini işçilerden devralan aydınlar arasındaki gerilimin devamıdır.

NEP'in iktisadi olarak yarattığı yumuşama atmosferi Parti içinde bir takım örgütsel önlemlerin alınmasını beraberinde getirmiştir.¹⁵ Kapitalizme ricat etme stratejisini hayata geçirirken bu stratejiyi sosyalist perspektif içinde tutmakla yükümlü olan Parti'nin "leninist" olması yönünde adımlar atılmıştır. 1921'de yapılan 10. Parti Kongresi'nde parti içi muhalefet ve fraksiyonlar yasaklandı. Öte yandan NEP dönemi ile rölantiye alınan toplumsal gerilimler, kültürel alanda bir canlanma biçiminde kendisini göstermiştir. Trotskiy'in tanımlaması ile "devrimin ebedi yol arkadaşları" çoğaldı. Yayın çeşitliliği o denli artmıştır ki birkaç kaynak, NEP döneminin pornografik yayınlarından bahsetmektedir. Bu noktada Parti'nin Temmuz 1925 tarihli kararı, Akif Kurtuluş'un belirttiği gibi, tarihsel öneme sahiptir.¹⁶ Bu karar bir yandan NEP döneminin güncel kısıtlarını açıkça ifade etmekte, ama öte yandan bir perspektif olarak Parti'nin edebiyatta muhatabının proleter yazarlar olduğunu belirtmektedir. Bu perspektif ilanının mahsulü 1928 yılında kurulan RAPP (Rus Proleter Yazarlar Birliği) olmuştur. Bu tarihin ardından tasfiye edilen Proletkült'ün yerine RAPP geçirilmeye çalışıldı. RAPP da edebiyatın yaygınlaşması anlamında yoğun çalışmalar yürütmüş ve ciddi mesafeler de almıştır. RAPP, NEP'in yarattığı "çok sesli" ortamın üzerine giderek, Parti'nin almış olduğu 1925 tarihli kararda verilen istikamette yol aldı. Edebiyat alanının işçileşmesi için yapılan çabalar Parti tarafından da desteklenmiş, Aralık 1929 tarihinde Pravda'da tüm Sovyet yazarlarına RAPP'a katılmaları için çağrıda bulunulmuştur. RAPP, NEP sonucu ortaya çıkan atmosferi dağıtmaya çalışırken sürekli çubuk bükmüş, bu da RAPP'ı giderek daha sekter bir noktaya sürüklemiştir. RAPP'a müdahale beklenmedik bir biçimde gelmiş, RAPP 1932 yılında tasfiye edilmiştir. Sovyet yönetimi bir kez daha ürkek davranmış ve müdahaleyi yanlış ve ölçsüz yapmıştır. Bir müdahale ihtiyacı açık iken, yapıcı bir müdahale yerine öldürücü darbenin gelmesi kalıcı ve sağlıklı bir kültür politikasının gelişmesini de engellemiştir. 1931 yılında Kirsanov'a, *Birinci Beş Yıllık Plan* isimli kitabına Lenin Ödülü verenin aynı yönetim olması gerçekten şaşırtıcıdır. "Böyle şiir kitabı mı olur? Nerede sanatçının özgürlüğü?" diyen saçma eleştirileri geçiyorum, ama 1931 yılında RAPP'ın yönelimlerinin desteklendiğinin bir göstergesi olan bu ödülle, 1932 yılında RAPP'ın apar topar yerine bir şey konmadan kapatılması arasındaki uçurum anlaşılacak denli büyüktür. Öte yandan ülkenin içinde bulunduğu genel durumla alınan bu tavır da paralel görünmemektedir. Sovyetler Birliği,

¹⁵ Stephan Cohen, *Buharin ve Bolşevik Devrimi* - c.1, İstanbul, Kavram Yayınları, 1991, sf. 181

¹⁶ Akif Kurtuluş, *Politika ve Sanat - Ekim Devrimi (1917-1932)*, İstanbul, Avesta Yayınları, 1996, sf. 61-63

Stalin önderliğinde iradi bir karar ile NEP'ten çıkararak, kolektivizasyon ve endüstrileşme ile toplumsal devrimin en cüretkâr adımını atarken, RAPP'ın ardından kültürde kolay yolu tercihe yönelmesi, ancak Parti'de giderek su yüzüne çıkmış olan hiziplerin yarattığı enerji kaybı ile açıklanabilir. Böyle bir tabloda eleştirilecek çok şey vardır, ancak Panait Istrati'nin sosyalizmdeki entelektüel yaşama yaptığı eleştiri Sovyetler Birliği'nin gerçek sorunlarına temas dahi etmemektedir.

“SSCB’de ders kitapların eksik olduğunu ve daima gecikmeli olarak geldiğini herkes biliyor; Gosizdat tarafından yayınlanan kitapların dağıtımı gerçekten kötü (eğer bir roman arıyorsanız, onu arama zahmetine katlanmanız gerekir: O, ne vitrin ne tanıtım ne de başka bir yolla sizin önünüze gelir); yapım kalitesi çok eleştirilebilir, kitap çok pahalı...”¹⁷

Istrati, “Böyle bir ortamda yeni entelektüeller nasıl yetişir?” diye dert yanıyor. Nasıl yetişsin ki kitaplar çok pahalı! Dersini çalışmayan öğrencilerin “elektrik kesintisi” şikâyetlerini yazarınkilere eklediğimizde Sovyetlerde entelektüel yaşamın körelişine bir yanıt üretmiş olur muyuz? Zannetmiyoruz. Ancak bizde merak uyandıran şu: Panait Istrati'nin bunları yazdığı 1929 yılında tüm dünya bir yeryüzü cenneti haline gelmişti de, Sovyetlere bu cennetin sızması evrak numaraları, damgalar ve imzalardan görünmez hale gelmiş olan bir takım parşömenlerce mi engellenmişti? Istrati, böyle düşünüyor olmalı ki bu şikâyetlerini biraz daha uzattıktan sonra şunları ekliyor: *“Suçlu kim? Yarışmayı bir tarafa iten, girişimi yok eden, aşırı merkezîyetçi ve kırtasiyecî bir sistem kuran, parazitleri çoğaltan hep bu bürokratik sistemdir.”* 1929 yılında Devrim'in henüz on ikinci yılındayken, bu on iki yılın neredeyse yarıya yakın bölümü kaos ve iç savaşla geçmişken, üstelik kapitalist dünya Büyük Bunalım neticesinde açlıktan kırılırken bu satırları yazmak için yalnızca Stalin'e karşı olmak yetmez. Buna bir de vicdansızlık eklenmelidir. Bürokratikleşme eleştirilerinin gözleri nasıl da kör ettiğine yazının girişinde değinmiştik. Istrati sanki buna örnek sunmak istemektedir. Entelektüel kısırlığı devlet basımevinin kötü kitap basımına, çaresini de özel kitapçıların teşvik edilmesiyle rekabetin yaratılmasına bağlayan yazarın devrimci akımlarla flörtünün sona ermesi fazla uzun sürmeyecektir. Açıktır ki Istrati'nin itirazı Sovyetlerde daha sonuçları dahi tam görünmeye başlamayan planlı ekonomi, endüstrileşme ve kolektivizasyon hamlelerineidir.

Sovyetlerde sorun bu değildi! Esas sorun Parti'deki enerji kaçaklarıydı. Bir yandan büyük bir konsantrasyon gerektiren hedeflere yönelen Parti merkezi; diğer yandan Trotskiy, Buharin gibi parti içindeki “entelektüellerle” uğraşmaktan, parti dışındakilere zaman bulamamıştır. Kolay yolun seçimi bu yüzdendir. Kolay yol, kültürel alanın siyaset tarafından kuşatılması, kültürel standartlar yaratıp bu standartların kontrol altında tutulmasıdır. Kolay yol, RAPP'tan sonra gelen sosyalist gerçekçilik ve ardından Yudanov'dur.

1932 yılından itibaren Parti, sosyalist gerçekçilik propagandasına başlamış ve bu akımı sanattaki resmi akım olarak benimsemiştir. Burada itirazımız Parti'nin bir sanat politikası olmasına değildir. Komünist partisinin devrimden önce ve sonra, tabii ki dönemin gereklerini ön plana çıkararak dinamik bir sanat politikası olmalıdır. Trotskiy'in çok haklı biçimde dediği gibi Parti'nin sanattaki politikası *“laissez faire, laissez passé”* olamaz. İtirazımız, bu politikanın sosyalist gerçekçilik üzerine bina edilmiş olması da değildir. Zira bizim iktidarımızın da tercihi büyük olasılıkla sosyalist gerçekçilik olacaktır. Mesele bunların ötesindedir. Parti'nin ideolojik mücadelenin en yoğunluklu yürütülmesi gereken dönemde, kapitalist üretim ilişkileri ile esas karşı karşıya gelişte, üstelik kültürel alan bu mücadelenin en ağırlıklı unsuru olması gerekirken vites küçültmesi, ezberlere sığınmasıdır. Bu durumda bile önemli yol kat eden ve başarılar elde eden Sovyetler'in kültür emekçilerinin¹⁸, Parti'nin öncülük misyonunu yerine getirdiği ve

¹⁷ Panait Istrati, *Sovyetler 1929 (Gezi Notları)*, İstanbul: Pencere Yayınları, 98

¹⁸ 20. yüzyıl sanatından bahsedilirken edebiyatta İlya Ehrenburg, müzikte Şostakoviç ve Prokofyev, sinemada Eisenstein üzerinden atlanamayacak ve henüz aşılamayan derin izler bırakmışlardır.

önerilerine evrensel projeler koyabildiği, kültürel alanın siyaseten boğulmak yerine onunla uyumlu hale getirilebildiği bir ortamda yapabilecekleri, yapılabilecekken yapılmayanlar, pahalıya mal olmuştur. Bu kolaycı müdahalelerin normalleşmesi, sanatın standardize edilmeye çalışılması (Örneğin Yudanov'un ifadesi ile "normal insan kulağı") kültür politikasının asli unsuru haline gelmiştir. Kolaycı müdahalelerle atılan taş yerine varmadığından, bu müdahaleler aslında köreltmekten öteye gitmemiş ve müdahalesizlikle eş anlamlı olmuştur. Savaş sonrası kültür işlerinden sorumlu olan Yudanov, çok inançlı bir komünist olmasına, savaş döneminde aldığı pek çok görevi başarı ile yerine getirmiş olmasına rağmen, Sovyetler'in kültür politikasında sorunlu alanların kalıcılaşması ve kurumsallaşması sonucunu veren adımlar atmıştır. Edebiyatta zenginleşmesi için takviye edilmeyen sosyalist gerçekçilik, müzikte halk müziği yüceltilince sanatsal alanda atılım beklemek nafile olmaktadır. Yine de kolektivizasyon ve endüstrileşme döneminde ısmarlanan eserler, bugüne dek uzanan tartışmalar yaratmıştır ve üstüne üstlük Sovyetlerin kültürel politikasının eleştirisinde en başta kullanılan argümanlardan biri olagelmıştır. Edebiyatın başka şekilde önünün açılması gerekirken bu yola başvurulması tartışılabilir, ama Parti'nin parti üyelerinden parti politikaları hakkında üretimde bulunmalarını istemesinin tartışılacak yanı yoktur.

*"Kapitalizm sanatı metalaştırır, sosyalist kuruluş siyasallaştırır. Siyasallaştırma sürecinde ise, en siyasal yapı olan partinin özel bir rol oynaması kimseyi şaşırtmamalıdır."*¹⁹

Üstelik bu ısmarlama eserler önemli sanat eserleri olarak edebiyatta yerlerini almışlardır. Aman yanlış anlaşılmasın, Sovyetler İkinci Savaş sonrasında sahip oldukları fiziki imkânları kültür alanında seferber etmek konusunda elinden gelenden ötesini yapmıştır. Örneğin Sovyet sinemasında 26 yaşında ilk filmini çeken bir Tarkovskiy'in çıkmasının bu imkânlarla yakından ilişkisi vardır. Ama partinin öncü rolüne ilişkin yukarıdaki vurgu Sovyetlerde gerçekleşmemiştir.

*"Sovyetler Birliği, aydınlardan, onlarla çalışmanın getirdiği zorluklardan yorulmuştur. Parti belli bir hedef doğrultusunda mücadele ederken, aydınları da bu hedefe doğru seferber etmek olanaklı ve gerekliydi, oysa Sovyet toplumunu yatıştırma ve huzura kavuşturma fikri etrafında hedefsizleşen partinin aydınlarla didişmesine gerek yoktu, onlar da yatışabilirdi."*²⁰

Bu dönemde istisnai alanın bilim olması göze çarpıyor. Lisenko'nun genetikte attığı adımların bilimsel açıdan doğruluğundan ziyade cüreti önemlidir. Topa tutulabilme ihtimalimize rağmen yine de söylemek gerekiyor ki Lisenko'nun "kazanılmış özellikler devrimi" ile gösterdiği cüret, "yeni insan" yaratma mücadelesinin bir uğrağıdır. Bu şekilde değerlendirilmelidir. Çözülüşe yaklaşıldıkça, eteklerindeki taşları döken ve bu taşların esas mahiyeti daha net görülen aydınların Stalin'in ölümünden sonra hedef tahtasına yerleştirdikleri isim Lisenko'dur.

Çözülüş: Tren devrilirse...

Meşhur antikomünist fıkrada Brejnev "Binin trene kapatın perdeleri sallanın hepimiz gidiyor zannederiz" diyor; fıkrada betimlenen bir yanıyla haklılık payı taşıyor, bir yanıyla büyük haksızlık. Brejnev'in pek çok soruna yokmuş gibi yaklaşması bugünden bakıldığında daha net görülebiliyor. Brejnev'in, Hruşov döneminde trenden saçılanları toparlayıp tekrar trene binmeye ikna etmek için böyle bir yöntem izlediğini düşünebiliriz. Ama sallanmak yönünde vaaz verdiği büyük bir iftira olacaktır. Brejnev olsa olsa ray değiştirmeyi, daha kolay ilerlenebilecek bir güzergâhtan ilerlemeyi düşünmüştür. Uluslararası alanda oldukça aktif olduğunu gördüğümüz Sovyetler Birliği, aynı zamanda Avrupa'yı terk etmiş ve "üçüncü dünya"ya çekilmiştir. Söz konusu açılım ek bir enerji yaratmış mıdır? Gazetelerin uluslararası haberler sayfasını açanların her gün başka bir üçüncü dünya ülkesindeki devrimci kalkışmanın haberini

¹⁹ Kemal Okuyan, "Siyaset Müziğe Bakarken", *Gelenek*, no.: 58 (Ekim 1998), sf. 151

²⁰ Kemal Okuyan, *Sovyetler Birliği'nin Çözülüşü Üzerine Anti-tezler*, İstanbul, Nazım Kitaplığı, 2005, sf. 107

alması mutlaka böyle bir enerji ortaya çıkarmıştır. Ancak bunun kısa dönemli getirileri, uzun vadedeki maliyetiyle karşılaştırılmayacak kadar küçük olmuştur. Brejnev döneminde ise, Hruşov'un Sovyet toplumunun algısını alt üst eden içi boş destalinizasyonunun ve Parti'yi iyiden iyiye deforme eden voluntarist uygulamalarının terk edilmesinden başka, içe (topluma) doğru iki önemli hamlenin yapıldığını görüyoruz. Bunlardan ilki Hruşov döneminin piyasaya göz kırpan iktisat politikalarından vazgeçilerek hızlı bir iktisadi toparlanma sağlanmasıdır. Brejnev, siyasi meseleleri iktisadi dinamizm ile çözmeyi denemiştir. Bir oranda da başarılı olduğu söylenebilir. İktisadi olarak kısa dönemli hedeflerde başarılı olmasına başarılı olunmuştur, ama ortada ciddi bir sorun vardır ve sonuçları orta vadeden uzun vadeye sarmaktadır. Yaşam standartlarının yükselmesini takiben topluma yerleşen "istikrar", devrimci bir ideolojik karşı duruşla göğüslenememiştir. Detant, bunun için yeterli bir açılım değildir. İstikrar içinde, kendi arabasına binmeye başlayan, daha iyi konut imkânlarına kavuşan, daha iyi kamusal hizmet alan yeni nesil Sovyet evlatları ve Sovyet toplumunun kimi katmanları daha talepkâr olmuşlardır.²¹ Talepleri ise giderek sosyalizmin iktisadi rasyoneli içinde karşılanamayan bir hal almış, siyasi ve ideolojik olarak beslenmeyen bu katmanlar sosyalizmden uzaklaşmışlardır. Hep anlatılan kot pantolon, naylon çorap hikâyelerinin arka planı bu şekilde doldurulabilir. Bu tatminsiz toplum içinde aydınlar da vardır. Brejnev döneminde atılan bir diğer adımı ise Yalçın Küçük şu şekilde açıklamaktadır:

*"[Brejnev] büyük bir eşitleyici olarak ortaya çıkıyor. Urvnilovka temel çizgi oluyor ve entelektüel emek ile fiziksel güce dayalı emek arasındaki ödüllendirme farkını, fiilen, ortadan kaldırıyor."*²²

Bu aydınlar üzerindeki ikinci şok olmalıdır. Fakat bu tablo Brejnev'in yalnızca uluslararası değil, ulusal planda da yürütmüş olduğu detant siyaseti ile uyuşmuyor. Üstelik Althusser'in aydınlardan (buna Sovyet aydınları da dâhil) bahsederken şu söyledikleri bir gerçeği yansıtmaktadır: "*Komünist Partisiyle birleşmemek için zaten yeterli ideolojik sınıf ayrımlarına sahipler*"²³ demektedir. Bu ideolojik sınıf ayrımları nasıl kapatılmaya çalışılmıştır? Brejnev döneminde aydınlar konusunda bir "yumuşama" getirilmiş midir?

Bu sorulara yanıt bir anayasa değişikliğinde gizlidir. 1918 Anayasası olan Emekçi ve Sömürülen Halkın Hakları Bildirisi'nde ülkenin siyasi karakteri "*Rusya'nın bir işçi, asker ve köylü temsilcileri sovyetleri cumhuriyeti durumuna geldiği ilan edilir. Merkezde ve eyaletlerde tüm iktidar, bu sovyetlere aittir.*" şeklinde tanımlanmaktadır. Stalin Anayasası olarak bilinen 1936 Anayasası'nda ise bu tanım şöyledir: "*Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, işçilerin ve köylülerin sosyalist devletidir.*" 1977'de Dünya üzerinde görülmüş en demokratik yöntemle Anayasa değişikliğine giden SSCB, bu anayasada devletin tanımını şu şekilde değiştirmiştir: "*Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği işçilerin, köylülerin ve aydınların, ülkenin tüm uluslar ve uyruklarının emekçi insanların irade ve çıkarını ifade eden tüm halkın sosyalist devletidir.*" Sovyetler Birliği, iki alanı daha anayasaya dâhil ederek, bu alanlardaki problemlerini çözmeyi denemiştir. "Ulusal sorun" diye kodlayabileceğimiz bir alan ve aydınlar. Brejnev döneminin "yumuşama politikası"ndan aydınların payına bu düşmüştür. Bu asli günah mıdır? Hayır, Brejnev döneminde güçlü bir politik açılım olarak lanse edilmeye çalışılan "tüm halkın devleti" açılımı marksist devlet kuramına ve "geçiş meselesine" ilişkin Sovyetler tarafından yapılan yegâne özgün katkıyı içinde barındırmaktadır. Parti özet olarak şöyle demektedir: Bir kavram olarak "proletarya diktatörlüğü" arkasında altmış yıllık sosyalizm deneyimini almış olan Sovyet toplumunun gerçekliğini açıklayamamaktadır. Devletin komünist topluma ilerlerken çözülmesi

²¹ Boris Kagarlitsky, "Perestroika: The Dialectic of Change", *New Left Review* no.: 169, 1990, sf. 67.

Kagarlitskiy, Brejnev dönemindeki bu gelişmelerin "yaşam tarzında tutarsız bir modernleşme"ye neden olduğundan bahsetmektedir ve Sovyet yönetiminin bu şekilde tatminsizlik yarattığını söylemektedir. Burada esas bahsedilmesi gereken Parti'nin kendi ideolojik ve siyasi üretim kanallarını zenginleştirmeden (birakalım zenginleştirmeyi bu kanalları açmadan) toplumun tüketim düzeyini yükseltmiş olmasıdır.

²² Yalçın Küçük, *Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Çözülüşü*, Ankara, Tekin Yayınevi, 1991, sf. 457

²³ Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Ayrımları*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000, sf. 97-98

süreci, yani “devletsizliğe geçiş” ya da devletin tarifinin değişimi, halkın içinde yer alan farklı “sınıfların” artık uzlaşmaz olmayan çıkarlarının devlet bünyesinde kapsanarak temsil edilmesi ve aşılması ile gerçekleşecektir. Sovyet toplumu önüne daha bütünlüklü biçimde bir geçiş tarif edilmiş, İkinci Savaş sonrasında Sovyet toplumu için ilk kez “planı tutturmak” dışında bir hedef tanımlanmıştır. Üstelik Anayasa’nın değişim sürecinde takip edilen yol da pratik olarak bu süreci doğrular ve ümit verir niteliktedir. Fakat ne yazık ki “tüm halkın devleti” açılımının arkası ideolojik olarak doldurulmadığı, anayasanın başka unsurları ile dengelendiği için (Örneğin ilk kez bir Sovyet Anayasası “kilise”den bahsetmekte ve kiliseye geniş bir özgürlükler alanı tanımaktadır.) bu uzlaşma formülü, aydınlara verilen bir rüşvet olarak kalmıştır. Sovyet tarihindeki bu müdahale imkânı da atalet olarak hayata geçmiştir. Birinci kuşak aydın muhalefeti, programsızlık, siyasi zafiyet gibi nedenlerle yetmişlerin başlarında büyük oranda dağılmışken yukarıda anlattığımız atmosfere doğan “yeni aydın”lar ilk kuşağın sosyalizmle kurmuş oldukları bağlardan azade bir biçimde tarih sahnesine çıkmışlardır ve Brejnev, Küçük’ün dediği gibi “aydın muhalefetini hiçbir ideolojik çaba harcamadan gemlemeyi denlemiştir.”²⁴

Sosyalist Kuruluş ve Kültür Üzerine Sonuçlar

Yazıya başlarken de söylemiştik. Perestroyka ve Glastnost’un yani Garbaçov’un Sovyet aydını üzerinde yaptığı etki başlı başına ayrı bir çalışma olabilecek genişlikte. Bu dönemin de bu açıdan mutlaka incelenmesi gerekiyor. Bunu bir taahhüt olarak buraya not ederek, Garbaçov dönemine ilişkin şu söylenebilir: Garbaçov’u ortaya çıkaran dinamikler için illa ki bir milat tarif edilecekse, bu dinamiklerin Lenin döneminden bu yana partinin öncülük misyonunda bırakmış olduğu boşluklarda nefes alıp verdiğini, buralara oldukça incelikli girdilerle kısa sürede sızdığını söyleyebiliriz. 70 yılda örneğin bizim ele aldığımız süreçte defaten kendisini silahsızlandıran bir partinin bu kadar yaşaması bile sürpriz demeyeceğiz. Diyeceğimiz sosyalist kuruluşun yüksek düzeyde ideolojik ve siyasi bilinç gerektirdiği, kuramsal canlılığa ihtiyaç duyduğudur. Kuruluş kuru reçetelere, rehavete teslim edilmeyecek kadar nazik bir dönemdir. Sonunda teslim edilen, görüldü ki, sosyalizmin kendisidir. Dikkat edilirse bunların hiçbiri kaçınılmazlığa ya da çokça ifade edildiği gibi iktisadi gerekçelere işaret etmemektedir. Sosyalizm, toplumsal devrimde alınan yenilgi sonucu çözülmüştür. Mesele sığ liberallerin tarif etmeye çalıştığı gibi demokrasi ve diktatörlük meselesi de değildir. Sorunu bu şekilde koymak “devrimci marksizmi, burjuva ‘siyaset bilimi’nin soyut kategorilerine bağlı kılmak anlamına gelir.”²⁵ Sovyetler Birliği’nin çözülmesinin ardından, dünya en “demokratik” hale geldiğinde, kaç tane aydın yetişmiştir? Bu yetişen aydınlardan hangileri sosyalist aydınların SSCB’de ürettikleri eserleri aşabilen eserler ortaya çıkarmışlardır? Hem sosyal bilimlerde hem de doğa bilimlerinde SSCB’nin bilimsel geleneğinin canlılığını hangi kapitalist toplumda gözlemleyebiliyoruz? Bugün burjuva demokrasisi, çürümeden başka ne vaat etmektedir? Tüm bu olumsuzluklar, artık çıktığı oyuktan daha derin ve irinli çukurlara insanlığı sürükleyen kapitalizmin ve burjuva demokrasisinin bu çürütücü etkisi Sovyetler Birliği’nin “sosyalist kültür” problemini çözemediği gerçeğini değiştirmemekte, ancak söz konusu problemi çözme ehliyetinin gösterilememesine ilişkin liberal aydınlar tarafından kullanılan kavramlar setinin zafiyetini göstermektedir.

Yetmiş yılı aşkın sürelik sosyalist iktidar deneyimi, sömürücü sınıfların fizik mukavemetleri ile ideolojik mukavemetleri arasındaki muazzam farkı gözler önüne sermiştir. Bu esnada ortaya çıkan bir diğer gerçek “yeni insan” mücadelesinin uyanık bir öncü parti gerektirdiğidir. Kültür alanına gelecek olursak, Komünist Parti, Sovyetlerde kimi zaman yepyeni tariflerle harekete geçmiş, kimi zaman bazı tarifleri değiştirmiş, ancak bu değişiklikleri hayata geçirememiş, kimi tarifleri değiştirecek enerjiyi ise kendi içinden üretememiştir. Kültür tarifi, bizce, bu kategorilerden ikincisine yakındır. Sovyetler Birliği’nde kültürün tanımı değişmiş, ancak bu

²⁴ Yalçın Küçük, a.g.e., sf. 620

²⁵ Etienne Balibar, *Proletarya Diktatörlüğü Üzerine*, İstanbul, Pencere Yayınları, 1990, sf. 23-24

tarifin hayat bulması mümkün olmamıştır. Sovyetlerden bize kalan kültür tarifi pek çok tartışmayı noktalandırarak biçimde gelişkindir ve sahiplenilmelidir.

“Kültürün yalnızca manevi olan ile ve bilinç gelişimi ile sınırlandırılmayacağını daha önce belirtmiştik. Kültür, insanların üretici etkinlik alanlarının tümünü ve insanların tarihe katılımlarının tüm biçimlerini kapsamaktadır.”²⁶

Dolayısıyla “kültürel dirilişi” önüne hedef olarak koyan öznenin yapması gereken, üretim sürecinin her kademesinde ve insanların tarihe katılımlarının tüm biçimlerinde bu öncülüğü yeniden üretmektir. Kültürün bu tanımı, “kültür ile bürokrasi bağdaşmaz” yollu mızırardanmalara da yanıt niteliğindedir. Bürokrasiden anladığımız “üretim sürecinin her hücrelerinde dolayım yaratan idari personel”²⁷ ise bu “bürokratların” sosyalist kültürün üretim sürecindeki taşıyıcıları olmaları sağlandığında, yani bu insanlar merkez tarafından siyasi ve ideolojik olarak beslenip üretim sürecinden kopmaları ve dejenerasyonları engellendiğinde kültür ile bürokrasi alanında sunulan karşıtlık ortadan kalkmaktadır. Merak edenlere, Ehrenburg’un Türkçe’ye *Buzların Çözülüşü* olarak çevrilen romanında işçilerin mevki ve görev farkı gözetmeden kitap sunup tartıştıkları sahneleri gözlerinin önüne getirmelerini önerebiliriz.

Bir başka ders ise şudur: Sosyalist iktidar ile aydınlar arasındaki ilişki mutlaka bir gerilim üzerine kurulu olacaktır. Mühim olan bu gerilimi palyatif çözümlerle hafifletmek değil, hem kültürel alanda öncü açılımlar yapılması yönünde *beslemek* hem de öncülük misyonunu yeniden üretmek için *doğru tarif etmek* gereklidir. Ne yazık ki bu gerilimi beslemek ve tarif etmek, siyasetleserek ya da muhatabını paylayarak olmamaktadır.

Bu çalışmada bir tercih olarak soğuk savaş artığı tezlere yanıt verme gereği hissetmedik. Sovyetlerdeki sansür efsaneleri, Mayakovskiy’in intiharı üzerine yapılan spekülasyonlar, Gorkiy’in çaresizliği vesaire. Bu çalışma başında da dediğimiz gibi bolşevik geleneği inkâr etmeden onunla bir hesaplaşma girişimidir. Biz bu girişimi siyasetin abaküste şekillenmediğini bilerek yapmaya çalıştık, marksizm-leninizmden leninizm çıkarıldığında geriye marksizm kalmadığının farkında olarak. Kendi kuruluşumuzda bolşevik geleneğin mirasını bu topraklarda yeniden üretmek için...

Bu makale, Gelenek dergisinin 97. Sayısında yayımlanmıştır.

²⁶ Vadim Mejuyev, *Kültür ve Tarih*, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1998, sf. 97

²⁷ Kemal Okuyan, *Anti-tezler*, sf. 91